

Tamara Graczykowska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

O zmianie rodzaju gramatycznego i liczby w tekstach publikowanych w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna” z lat 1922-1940

Polszczyzna kowieńska, nazywana też „litewską”, czyli język polski funkcjonujący na terytoriach Litwy etnicznej, jest jedną z dwóch najważniejszych (obok wariantu wileńskiego) odmian polszczyzny północnokresowej.

Jeśli chodzi o „litewską” odmianę polszczyzny międzywojennej, to językoznawcy polscy prowadzący badania w dwudziestoleciu 1918-1939 pozostawili nam o niej zaledwie kilka prac. Należy do nich mało znana analiza szaty językowej powieści B. Kretowicza pióra K. Nitscha¹, trzy niewielkie artykuły H. Szejkwowskiej o pewnych znamienych osobliwościach języka Litwinów mówiących po polsku² oraz kilkustronicowa praca T. Pizły o błędach językowych młodzieży szkolnej, której polszczyzna kształtowała się pod wpływem litewskim³. Pewne świadectwa upowszechnienia regionalizmów północno-wschodnich, w tym także lituanizmów, w polszczyźnie dwudziestolecia międzywojennego można także odnaleźć w słowniku S. Szobera⁴. Wartość trudną do przecenienia ma też studium H. Turskiej⁵. Nie dotyczy ono wprawdzie obszaru kowieńskiego, ale wskazano w nim i przekonu-

¹ B. Kretowicz: *O czym szumi Dewajtis... Opowieść litewska*. Warszawa, „Rój”, 1929, s. 217, „Język Polski” XIV, 1929, nr 6, s. 181-187.

² *Imięstów przeszły czynny na -szy*, „Język Polski” XIV, 1929, s. 71-75, *Właściwości składniowe dopełniacza przy imięstwie biernym w polszczyźnie litewskiej*, ibidem, s. 133-136 oraz *O pomieszaniu rodzaju w czasie przeszłym u litewskich Polaków*, „Język Polski” XIX, 1934, s. 183-184.

³ *Błędy językowe polskiej młodzieży litewskiej*, „Poradnik Językowy” 1936/37, nr 1, s. 12-18.

⁴ Kwalifikatorem *lit.[ewski]* S. Szober opatruje nie lituanizmy, lecz wszystkie regionalizmy, którymi posługiwano się na obszarze byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, niemniej są wśród nich i lituanizmy, zob. na ten temat: T. Bronicka, *Regionalizmy północnokresowe żywe w dwudziestoleciu międzywojennym (Na podstawie Słownika ortoepicznego Stanisława Szobera)*, „Poradnik Językowy” 1997, nr 2, s. 33-47.

⁵ *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, [w:] J. Rieger, W. Werenicz (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 1, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982.

jąco opisano te swoiste cechy polszczyzny północnokresowej, które – zdaniem Autorki – mogły mieć swe źródło w litewszczyźnie⁶.

Współcześnie językoznawcy zajęli się kulturalną polszczyzną „litewską” okresu międzywojennego dopiero pod koniec XX w. Badania rozpoczęto od języka polskiej prasy wydawanej w Kownie w latach 1922-1940⁷. Następnie badacze skierowali swoją uwagę na polszczyznę słowników⁸, podręczników⁹ oraz wielu innych

⁶ Zob. obszerny fragment na s. 86-119. W pracy H. Turska wielokrotnie powoływała się na szkic J. Jakubowskiego, który przez wiele lat pozostawał nieznany dla badaczy. Odnaleźli go M. Marszałek, J. Mędelska (zob. *Szkic Jana Jakubowskiego o polszczyźnie kowieńskiej nie zaginę!*, „Język Polski” LXXXII, 2003, s. 241-247).

⁷ T. Bronicka [vel Graczykowska], *Północnokresowe cechy fonetyczne w polskojęzycznej kowieńskiej prasie międzywojennej*, [w:] E. Fryska, J. Mędelska (red.), *Kilka rozpraw filologicznych*, Bydgoszcz 1997, s. 7-25; też, *Nazwy zawodów i funkcji w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna”*, „Poradnik Językowy” 1998, nr 7, s. 34-42; też, *O regionalizmach leksykalnych w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna”*, „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia Filologiczne 45. Filologia Rosyjska 19”, Bydgoszcz 1999, s. 5-20; też, *Lituanizmy leksykalne w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna”*, [w:] J. Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich. Tom 2. Studia i materiały*, Warszawa 1999, s. 377-384; też, *Nazwy zawodów i funkcji w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna”*, „Poradnik Językowy” 1998, nr 7, s. 34-43; też, *Zmiany w polszczyźnie kowieńskiego tygodnika „Chata Rodzinna”: rocznik 1924 a 1939*, [w:] J. Porayski-Pomsta (red.), *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie. Materiały sympozjum Socjo- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji językowej w Wilnie i na Wileńszczyźnie*, Warszawa 16-18 października 1997 roku, Warszawa 1999, s. 175-186; też, *Terminologia urzędnicza w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna” (1922-1940)*, „Poradnik Językowy” 2005, nr 10, s. 56-69; też, *Słownictwo kowieńskie dotyczące przygotowywania pokarmów (na materiale tygodnika „Chata Rodzinna” z lat 1922-1940)*, „Acta Baltico-Slavica” XXIX, 2005, s. 125-137; też, *Terminologia polityczna w polszczyźnie kowieńskiego tygodnika „Chata Rodzinna” z lat 1922-1940*, „Linguistica Bidgostiana” III, Bydgoszcz 2006, s. 76-85; też, *Rusycyzmy leksykalne w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna” (1922-1940)*, „Poradnik Językowy” 2013, nr 3, s. 53-63; J. Mędelska, M. Marszałek, *Porady językowe kowieńskiego „Dnia Polskiego”*, „Poradnik Językowy” 2002, nr 8, s. 6-15; tychże, *Pokłosie językowe kowieńskiego konkursu na nowelę*, „Acta Baltico-Slavica” XXVI, 2001/2002, s. 67-84; Mędelska J., *Dyferencjalne regionalizmy północnokresowe z zakresu fonetyki odzwierciedlone w „Opowiadaniu z czasów wojny” (1919-1923)*, „Linguistica Bidgostiana” III, Bydgoszcz 2006, s. 140-161.

⁸ J. Mędelska, *Wymowa kowieńska w zwiercadle słownikowym (na podstawie Słownika litewsko-polsko-rosyjskiego z 1922 r.)*, „Poradnik Językowy” 1997, nr 7, s. 27-39; M. Marszałek, *Odzwierciedlenie północnokresowych cech fonetycznych w Słowniczku litewsko-polskim K. Tamutisa (r. 1940)*, „Język Polski” LXXIX, 1999, s. 276-282; M. Marszałek, J. Mędelska, *O polszczyźnie kowieńskiej utrwalonej w słownikach przekładowych z międzywojennej Republiki Litewskiej*, „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia Filologiczne 45. Filologia Rosyjska 19”, Bydgoszcz 1999, s. 37-66; J. Mędelska, M. Marszałek, *Z badań nad stanem kulturalnej polszczyzny kowieńskiej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Język Polski” LXXXI, 2001, nr 4, 259-266.

⁹ M. Marszałek, J. Mędelska, *Osobliwości fonetyczne w polskich podręcznikach wydawanych w międzywojennej Republice Litewskiej*, „Acta Baltico-Slavica” XXIV, 1999, s. 117-125; tychże, *Kowieńskie „Nowe czytanki”. Nowe państwo, nowa ideologia, nowy język*, „Przegląd Polonijny” XXVIII, 2002, z. 1 (103), s. 99-112.

wydawnictw książkowych, które ukazywały się w Kownie w latach 1919-1940¹⁰. Litewscy językoznawcy I. Adomawičiutė i W. Czekman na podstawie rozmów przeprowadzonych z mieszkańcami okolic Onikszta w latach 70. i 90. podjęli próbę opisu polszczyzny, którą posługiwała się szlachta zamieszkująca te tereny w badanym okresie¹¹. Natomiast pierwsza monografia o międzywojennej polszczyźnie kowieńskiej ukazała się w 2005 r. (jej pierwszy tom dotyczy grafii i fonetyki)¹².

Ważne znaczenie dla opisu kowieńskiej odmiany polszczyzny północnokresowej zajmują prace A. Zielińskiej, w tym studium socjolingwistyczne poświęcone dzisiejszej mniejszości polskiej na Litwie Kowieńskiej¹³. Dzięki eksploracjom terenowym i analizie socjolingwistycznej różnych idiolektów badaczce udało się uchwycić refleksy dawnego zróżnicowania polszczyzny kowieńskiej oraz podjąć próbę opisu trzech wariantów (wysokiego, bliskiego językowi literackiemu z niewielkim nacechowaniem regionalnym, szlacheckiego oraz chłopskiego), będących kontynuacją socjolektów, które funkcjonowały na Litwie od końca XIX w. do czasu repatriacji ludności polskiej z Litwy po II wojnie światowej. Cenne spostrzeżenia na temat polszczyzny kowieńskiej i dziedzictwa kultury szlachty litewskiej, która wywarła wielki wpływ na procesy narodotwórcze, społeczne i językowe, zawiera praca Z. Sawaniewskiej-Mochowej i A. Zielińskiej *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginąca część kultury europejskiej*¹⁴.

W niniejszym opracowaniu chciałabym przedstawić przykłady zmiany kategorii rodzaju oraz liczby, które wystąpiły w tygodniku „Strzecha Rodzinna” oraz jego następcy i kontynuatorze „Chacie Rodzinnej”. Oba te czasopisma uważane są za najważniejsze spośród wszystkich periodyków przeznaczonych dla wsi polskiej na Litwie Kowieńskiej w okresie międzywojennym. „Strzecha Rodzinna” została za-

¹⁰ J. Mędelska, M. Marszałek, *Badać – nie badać?... Polszczyzna wydawnictw kowieńskich w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] Ł. Szewczyk, M. Czachorowska (red.), *Język polski w rozwoju*, Bydgoszcz 2000, s. 111-121.

¹¹ I. Adomavičiūtė, V. Čekmonas, *Polskojęzyczna wysepka pod Onikszta, której dziś już nie ma (z historii języka polskiego na Litwie rdzennej)*, [w:] J. Rieger (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, t. IX, Warszawa 1999, s. 33-55.

¹² J. Mędelska, M. Marszałek, *Za murem. Polszczyzna wydawnictw publikowanych w Republice Litewskiej w latach 1919-1940 (na tle ogólnopolskim i północnokresowym)*, t. 1. *Fonetyka, grafia*, Bydgoszcz 2005. Szerzej o wcześniejszych oraz późniejszych etapach rozwoju polszczyzny kowieńskiej zob. M. Marszałek, J. Mędelska, *Za murem...*, s. 84-88 i 91-96.

¹³ A. Zielińska, *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*, Warszawa 2002.

¹⁴ Warszawa 2007. Pozycja ta zawiera również bogatą bibliografię prac poświęconych polszczyźnie kowieńskiej. Por. też Z. Sawaniewska-Mochowa, *Językowy obraz ziemian Litwy Kowieńskiej (na podstawie tekstów mówionych i zapisanych)*, [w:] E. Dzięgiel, K. Czarnicka, D. A. Kowalska (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 5. *Polskie dziedzictwo językowe dawnych Kresów*, Warszawa 2012, s. 289-299.

łożona w 1922 r. W dniu 23 IX 1923 r. wyszła pod zmienionym tytułem i już do końca swego istnienia, czyli do roku 1940, ukazywała się jako „Chata Rodzinna”. Wśród prasy polskiej na Kowieńszczyźnie „Chata Rodzinna” cieszyła się ogromną popularnością¹⁵. O poczytności pisma i jego prestiżu świadczy fakt, że wspomina ją do dziś przedstawiciele polskiej mniejszości, którzy – mieszkając w okresie międzywojennym w Republice Litewskiej – byli dziećmi¹⁶. Według A. Zielińskiej, prasa odgrywała bardzo ważną rolę w podtrzymywaniu świadomości narodowej na Litwie w okresie międzywojennym, a „Chata Rodzinna” była gazetą, która prawdopodobnie docierała do wszystkich polskich domów¹⁷, należała do ulubionych lektur polskiego ziemiaństwa i warstwy szlacheckiej¹⁸.

Czasopisma te zostały założone przez przedstawicieli kowieńskiej inteligencji i ziemiaństwa. Wśród głównych założycieli pisma należy wymienić Konstantego Okulicza¹⁹, Konstantego Platę-Zyberka²⁰, Eugeniusza Romera²¹, Zygmunta Szwojnickiego²².

Na dwóch pierwszych stronach „Chaty Rodzinnej” zamieszczano zazwyczaj artykuły omawiające aktualne wydarzenia polityczne w Europie i na świecie. Często też (w słowie wstępnym) pisano o walce Polaków o utrzymanie polskości, o problemach polskiego szkolnictwa, o represjach wobec nauczycieli uprawiających

¹⁵ W. Wielhorski, *Litwa etnograficzna. Przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych*, Wilno 1928, s. 170.

¹⁶ A. Zielińska, *Polska...*, s. 69. O znaczeniu „Chaty Rodzinnej” świadczy wypowiedź informatorki z Kielarszek, która mówi: „[...] mama nasza, biedna była, [...] sześć dzieci miała [...]. To wszystko jedno, biedna, jakkolwiek kopiejka, centy te zarobi, zakazywała „Chata Rodzinna””, zob. H. Karaś (red.), *Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia. Sytuacja socjolingwistyczna. Cechy językowe. Teksty*, Warszawa 2001, s. 33. Por. też wspomnienia Genowefy Lutkiewicz, urodzonej w 1924 r. w powiecie kiejdańskim w rodzinie szlacheckiej: „W tym okresie na naszym terenie nie było polskich szkół, dlatego też w polskich domach zorganizowano tajne nauczanie. Do sześciu lat polskiego uczyła mnie ciotka na książeczce do nabożeństwa oraz wykorzystując czasopismo dla rolników „Chata Rodzinna” (zob. Z. Sawaniewska-Mochowa, A. Zielińska, *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginąca część kultury europejskiej*, Warszawa 2007, s. 115).

¹⁷ A. Zielińska, *Polska...*, s. 39.

¹⁸ Tę informację zawdzięczam p. Zofii Sawaniewskiej-Mochowej.

¹⁹ Członek Polskiego Komitetu Wyborczego do Sejmu Litewskiego w 1920 r., prezes Polskiego Towarzystwa „Oświata”, założyciel Gimnazjum Polskiego w Kownie, dyrektor Banku Polskiego (zob. M. Jackiewicz, *Polacy na Litwie 1918-2000 (Słownik biograficzny)*, Warszawa 2002, s. 147).

²⁰ Czołowy działacz polonijny na Litwie, organizator korporacji „Lauda” w Kownie, współzałożyciel Towarzystwa „Pochodnia” i jego wieloletni prezes, właściciel majątku Kurtowiany na Żmudzi, ur. w 1886 r., zm. w Gliwicach w 1956 r. (zob. M. Jackiewicz, *Polacy...*, s. 161).

²¹ Ekonomista, polityk, doktor filozofii, działacz polonijny na Litwie, przewodniczący Komitetu Polskiego, działacz Towarzystwa „Pochodnia”, ur. w Cytowanach na Żmudzi w 1871 r., zm. w Kujbyszewie w 1943 r. (zob. M. Jackiewicz, *Polacy...*, s. 169-170).

²² Ziemianin, działacz oświatowy, ur. w majątku Borkłojnie w 1874 r., zm. w Wejherowie w 1955 r. (zob. M. Jackiewicz, *Polacy...*, s. 211).

tajne nauczanie. W każdym numerze pojawiały się stałe rubryki, takie jak: „Ze świata” (o wydarzeniach politycznych), „U nas w kraju”, „Listy z prowincji” (korespondencja od czytelników), „Kącik humoru”. „Chata Rodzinna” – pismo przeznaczone dla rolników – publikowała obszernie artykuły na tematy rolnicze. W grudniu 1932 r. redakcja wprowadziła dodatek „Sprawy Gospodarcze”, w którym zaczęto zamieszczać niezbędne informacje o hodowli zwierząt i uprawie roślin. Udzielano też mieszkańcom wsi fachowych porad. Przygotowanie takich materiałów zlecano agronomom i doświadczonym rolnikom. W „Sprawach Gospodarczych” opisywano wycieczki do polskich majątków, w czasie których uczestnicy zapoznawali się z zasadami prowadzenia wzorowych gospodarstw rolnych²³. Na ostatniej stronie publikowano skrócone wersje zarządzeń władz lokalnych dotyczące rolnictwa oraz cen płodów rolnych. „Chata Rodzinna” starała się pełnić funkcję edukacyjną wśród polskiej ludności wiejskiej zamieszkującej Kowieńszczyznę. Stąd też publikowano wiersze i poematy M. Konopnickiej, W. Syrokomli, Or-Ota (Artura Oppmana). Drukowano też w odcinkach powieści I. Dołęgi-Mostowicza: „Profesor Wilczur” i „Znachor”²⁴. Zamieszczano również wierszowane utwory czytelników, m.in.: L. Rygiera, J. Szujskiego, S. Romera, K. Porębskiego.

Wiele miejsca zajmowały sprawy kultury polskiej. Z dużym zainteresowaniem śledzono losy polskiej emigracji w Brazylii, Kanadzie, pisano o życiu Polaków na Łotwie i w Niemczech. W roku 1939 poświęcono liczne publikacje w życie polskich literatów na Litwie.

17 XII 1937 r. po raz pierwszy ukazał się dodatek „Świątek Dziecinny”²⁵, w którym zamieszczano wierszyki, opowiadania oraz pogadanki dla dzieci. Dodatek ten redagowała nauczycielka języka polskiego Gimnazjum im. A. Mickiewicza w Kownie Krystyna Szukszianka²⁶. Podpisywała się pseudonimem „Ciocia Zosia”. Na łamach dodatku drukowano też listy od dzieci oraz odpowiedzi udzielane przez Ciocię Zosię.

W roku 1935 „Chata Rodzinna” została wzbogacona o nowy dział „Życie Młodzi”, w którym pisano głównie o młodych Polakach mieszkających na prowincji. W tym też roku pojawił się „Kącik kobiecy”. Zamieszczano w nim porady dotyczące wychowywania dzieci, porady gospodarskie, przepisy kulinarne itp.

²³ Taka wycieczka gościła np. w majątku W. Budzyńskiego.

²⁴ Por. wspomnienie: „[...] dziadek siedzi przy lampie i czyta „Chata Rodzinna”, a teraz pamiętam, profesor Wilczura, to wszystkie czekali tej gazety, że dziadek będzie czytał” (zob. A. Zielińska, *Polskie...*, s. 39).

²⁵ Dodatek ten wspomina 76-letnia informatorka ze wsi Kielaryszki, która w dzieciństwie wraz z rodzeństwem czytała go, ponieważ matka prenumerowała „Chatę Rodzinna”. „Świątek Dziecinny” bardzo podobał się dzieciom. Informatorka uważa, że dzięki „Chacie Rodzinnej” znała dobrze język polski (zob. H. Karaś (red.), *Język...*, s. 230).

²⁶ M. Jackiewicz, *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919-1940*, Olsztyn 1997, s. 49.

Pod koniec roku 1936 pojawił się jeszcze jeden dział: „Tydzień katolicki”. Zawierał on fragmenty Ewangelii. Natomiast informacje o aktualnych wydarzeniach w życiu Kościoła zamieszczano w rubryce zatytułowanej „Z życia katolickiego”²⁷. „Tydzień katolicki” redagował ks. Bronisław Laus.

Według M. Jackiewicza, „Chata Rodzinna” była jedynym czasopiśmie na Litwie w dwudziestoleciu międzywojennym, które było skierowane do wszystkich polskich warstw społecznych tam mieszkających²⁸.

W ciągu 18 lat istnienia „Chata Rodzinna” miała tylko 6 redaktorów. Redagowali ją kolejno: K. Podgajski (od 1923 do marca 1925), D. Taraszkiewicz (od 7 III 1925), Cz. Galiński (od 20 X 1929), F. Frąckiewicz (od kwietnia 1935), Z. Ugiński (od 17 X 1936), A. Bojko (od 26 VIII 1939 do października.1939), Z. Ugiński (od 7 X 1939)²⁹.

Chciałabym teraz przejść do prezentacji materiału językowego. Przesunięcia w kategorii rodzaju notowane były w języku polskim na terenach etnicznych, występowały zarówno w języku ogólnym, jak i w gwarach³⁰. Zwłaszcza zjawisko to dotyczyło rzeczowników zapożyczonych³¹. W polszczyźnie północnokresowej zmiany te zaznaczały się silniej. Do przesunięć dochodziło głównie pod wpływem kontaktu z obcymi systemami językowymi³².

W polszczyźnie ogólnej wahania w zakresie liczby gramatycznej nie były również zjawiskiem częstym³³. Na Kresach północno-wschodnich początkowo, w XVII-XVIII w., fakty takie też były rzadkie³⁴. Wyraźne zwiększenie się frekwencji form osobliwych (wskutek utrzymywania w obiegu dawnych form lub też wskutek wpływów obcych) notuje się tam od XIX wieku³⁵.

²⁷ Pisano m.in. o likwidacji polskich nabożeństw.

²⁸ M. Jackiewicz M., *Polskie...*, s. 47-49.

²⁹ Zob. M. Jackiewicz, *Polskie...*, s. 47-51.

³⁰ Są one nadal obecne w polszczyźnie (por. M. Kucąła, *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*, Wrocław 1978, s. 159), zwłaszcza w potocznej (por. M. Brzezina, *Wariancja rodzaju gramatycznego rzeczowników nieżywothnych w potocznej polszczyźnie*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982). Występują też w gwarach (por. M. Brzezina, *Twardotematowe femina gwarowe typu ta łodyg, ta łeb*, „Język Polski” LVII, 1977, s. 347-357; też, *Południowopolskie neutra typu dzwonko, rano*, „Język Polski” LX, 1980, s. 138-149).

³¹ I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. II. *Fleksja*, Katowice 1992, s. 113.

³² Piszą o tym szerzej w swoich monografiach Z. Kurzowa (*Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa – Kraków 1993, s. 161-164 i 256-257; dalej KurzW; wykaz skrótów znajduje się na końcu artykułu) oraz J. Mędelska (*Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*. T. II. *Lata 1945-1959*, Bydgoszcz 2000, s. 60-64 (dalej MędJP-II); *Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*. T. III. *Lata 1960-1979*, cz. 1. *Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia*, Bydgoszcz 2001, s. 115-124; dalej MędJP-III).

³³ I. Bajerowa, *Polski...*, s. 114.

³⁴ Zob. sporadyczne poświadczenia w SokG 98-99 czy SmoP 93-94.

³⁵ Zob. Z. Kurzowa, *Język filomatów i filaretów. Przyczynek do dziejów języka polskiego XIX wieku. Słowotwórstwo i słownictwo*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 72-73 oraz MędJP-II 66 i MędJP-III 124-130.

W artykule starałam się uzupełnić istniejące interpretacje, badając możliwość wpływu języka litewskiego na powstanie dostrzeżonych zmian (zebrany materiał pochodzi z obszaru kowieńskiego, jak się przypuszcza, poddanego oddziaływaniu języka litewskiego). W tym celu – poza poszukiwaniem w języku litewskim przyczyn pojawienia się zmian – konsekwentnie przywołuję tu poświadczenia pochodzące ze źródeł powstałych na Żmudzi i Litwie Kowieńskiej oraz z wszelkich innych opracowań, które odzwierciedlają polszczyznę „litewską”, czyli ukształtowaną na podłożu litewskim.

Wskazuję też na obecność lub nieobecność wyekscerpowanych faktów w materiale pochodzącym z „Kuriera Wileńskiego” wydawanego równoległe w Wilnie (JoRCP) oraz prasy polskojęzycznej, która ukazywała się na Białorusi radzieckiej (GreJPB). Dodatkowo odwołuję się do szaty językowej wileńskiej prasy radzieckiej, aby pokazać czy zmiany te utrzymały się w okresie powojennym (na podstawie MędJP-II i MędJP-III).

Zmiany rodzaju gramatycznego

I. RZECZOWNIK

1. Rodzaj męski jako odpowiednik ogpol. żeńskiego

- **działek**: *wypędza się bydło na drugi działek*³⁶ – 24/26/6³⁷ (3 razy);
- karm**: *karm u rolników się już wyczerpał* – 28/26/2; *rzną zboże i dają je jako karm dla bydła* – 28/26/2; **lok**: *przyjmuje pieniądze na lok* – 26/41/8; **melas**: *Mąka zmieszana z melasem* – 27/5/7; **recept**: *recept dla chorego* – 35/24/12 (3 razy) i 36/10/5; **serpentyń**: [Ogłoszenie] *Konfetti – serpentyń – bufet* – 28/42/8; **szufel**: *wielki szufel* – 37/22/5 i 37/17/5;

2. Rodzaj męski jako odpowiednik ogpol. nijakiego

- **ramień**: *ramień przy ramieniu stań do pracy mitej* – 36/9/11;

3. Rodzaj żeński jako odpowiednik ogpol. męskiego

- **cień**: *słoneczna pogoda, ciepła* – 25 w cieni – 25/34/8; **duplikata**: *zwracać się do głównego zarządu intendentury o duplikatę takowych* – 25/12/2; **filma**: *Jest to tak zwana z angielska filma* – 28/16/3 (2 razy); **krama**: *Dziś dają zaledwie 50, a jeżeli do kramy, na tuziny – to jeszcze taniej* – 35/47/7 i 32/29/5; **kramka**: *zapalono w mięsnej kramce światło* – 35/48/7 oraz 39/3/5, 39/15/9; **lira**: *gulden holenderski i lira włoska* – 35/31/7; **rygora**: *zaostrzenie rygory* – 30/44/4; **śluz**: *wydziela się za dużo śluzu* – 26/9/5; **telegrama**: *Zebranie wysłało telegramę do Ojca*

³⁶ Przytaczam tu konteksty skrócone do niezbędnego minimum, nie zaznaczam jednak miejsc swojej ingerencji. Zachowuję pisownię oryginału.

³⁷ Cyfry oznaczają kolejno: rok wydania „Chaty Rodzinnej”, numer, stronę.

Św. – 28/8/4 i 28/22/8; może tu też **sutka**³⁸: *zdarza się obrzmienie sutek – 31/28/3; sztuki słabsze dostawiać do najmleczniejszych sutek maciory – 31/28/8; [...] jeżeli prosiąt więcej jest niż sutek, to nadmiar prosiąt dostawić do innej maciory – 31/28/8;*

4. Rodzaj żeński jako odpowiednik ogpol. nijakiego

– **grosiwa**: *brzęcząca grosiwa – 31/2/2; trofea*: *morderca szczyci się swą trofeą – 38/3/III;*

5. Rodzaj nijaki jako odpowiednik ogpol. męskiego

– **fortepiano**: *Jakże tam, panie fortepiano – 31/5/8.*

Na podstawie danych słowników³⁹ o utrzymaniu się dawnych wahań ogólnopolskich w języku redaktorów „Chaty Rodzinnej” (dalej ChR) można mówić w następujących wypadkach: *cień* (SO: *nie ta cień <z ros.>*)⁴⁰, *działek* (SO: *nie ten działek*)⁴¹, *filma* (SO: *nie ta filma*), *fortepiano* (SW: *dwurodz.*), *lira* ‘jednostka monetarna’ (SW: *dwurodz.*)⁴², *melas* (SW: *dwurodz.*, SO: *nie ten melas*), *recept* (SO: *nie ten recept*), *sutka* (SW: *z ostrzeż.*, SO: *dwurodz.*).

Regionalizmami notowanymi w słownikach, czyli – jak można sądzić – częstymi w dwudziestoleciu międzywojennym, są z kolei: *karm* (SW: *gw.*), *krama* (SO: *prow. lit.*, SW: *gw.*)⁴³, *telegrama* (SW: *gw.*, SO: *nie ta telegrama*)⁴⁴. Należy też wspomnieć, że niektóre z omawianych wyrazów występują w polskich gwarach, np. *cień* w gwarach Małopolski, Mazowsza, Wielkopolski, Pomorza i Kaszub, *działek* w Małopolsce, *ramień* w Małopolsce, na Mazowszu i Pomorzu, *telegrama* w Małopolsce i na Mazowszu (MSGP).

Natomiast postaci: *duplikata*, *grosiwa*, *lokat*, *rygora*, *serpentyń*, *śluz* ‘wydzielina’ i *trofea* słowniki nie rejestrują, co prawdopodobnie oznacza, że w badanym okresie nie były one szerzej znane.

³⁸ Dop. lm. z osobliwą końcówką zerową może tu być skutkiem przesunięcia wyrazu do femininów (por. w MęJP-II 61 wyrazisty przykład: *przy tej sutce*; por. też informację w SO: *sutek* ten lub ta *sutka*).

³⁹ Niekiedy jednak, niestety, sprzecznych.

⁴⁰ Wahania między rodzajem męskim i żeńskim rzeczowników na spółgłoskę miękką (np. *cień*) notuje w XIX-wiecznej polszczyźnie I. Bajerowa (por. I. Bajerowa, *Polski...*, s. 113).

⁴¹ Przed męską formą *działek* ostrzegają XX-wieczne wydawnictwa kodyfikacyjne (zob. M. Brzezina, *Wariancja...*, s. 23).

⁴² Według „Poradnika Językowego” (1926 r.) feminum kontynuuje bezpośrednio postać włoską, masculinum – francuską (zaleca postać *lira*). Według *Słownika języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego, S. Skorupki *lira* jest formą przestarzałą (zob. M. Brzezina, *Wariancja...*, s. 32).

⁴³ Badacze wyraźnie wskazują na źródło białoruskie w nazwie *krama*. Przegląd stanowisk w sprawie pochodzenia wyrazu *krama* zob. Z. Sawaniewska-Mochowa, A. Zielińska, *Dziedzictwo...*, s. 276-277.

⁴⁴ Większość XX-wiecznych prac kodyfikacyjnych zwalcza wariant *ta telegrama*. A. Łętowski uznaje feminum za prowincjonalizm litewski (zob. M. Brzezina, *Wariancja...*, s. 52).

Odpowiedniki rodzajowe w ros. i biał. mają następujące formy osobliwe: *cień*, *działek*, *fortepiano*, *karm*, *krama*, *lira*, *recept*, *serpentyn*, *szufel*, *śluz*, *telegrama*, por. odpowiednio: *мень*, *цень* (r.ż.), *участок*, *ўчастак* (r.m.), *фортеньяно*, *фартэніяна* (r.n.), *корм* (r.m.), *лавка*, *крама* (r.ż.), *ліра*, *ліра* (r.ż.), *рецент*, *рэцэнт* (r.m.), *серпантин*, *серпантын* (r.m.), *совок*, *савок* (r.m.), *слизь*, *слізь* (r.ż.), *телеграмма*, *тэлеграма* (r.ż.).

Zgodność rodzajową tylko z formą biał. stwierdzono u postaci *melas*: *мелес* (r.m.).

W rodzaju zgodnym z rodzajem swych lit. odpowiedników wystąpiły: *cień*, *działek*, *grosiwa*, *krama*, *lira*, *lok*, *ramień*, *recept*, *rygora*, *serpentyn*, *szufel*, *telegrama*, por. odpowiednio: *uksmė* (r.ż.), *sklỹpas* (r.m.), *sumėlė* (r.ż.)⁴⁵, *krautuvė* (r.ż.), *lira* (r.ż.), *paskirstymas* (r.m.), *petỹs* (r.m.), *receptas* (r.m.), *drausmė* (r.ż.), *serpentin* (r.m.), *bertũvas* (r.m.), *telegrama* (r.ż.). Jednak ze względu na oboczność form w języku litewskim, np. w przypadku wrzów *szufel*, *telegrama* czy *lok* (por. *bertũvas* i *bertuvė*⁴⁶, *telegramà* i *tegrãmas*, *paskirstymas* i i w zbliżonym znaczeniu *paskirstà*), wpływ litewszczyzny na zmianę rodzaju nie jest do końca jednoznaczny⁴⁷.

Forma *grosiwa* – niezależnie od ewentualnego oddziaływania jej lit. odpowiednika – mogła przesunąć się do kategorii femininów wskutek akania, czyli wymawiania wygłosowego *o* jak *a* (i jest to bardziej prawdopodobna przyczyna zmiany rodzaju)⁴⁸.

Tylko dwie postaci: *duplikata* i *trofeja* nie zostały zarejestrowane w słownikach, nie mają też oparcia w językach obcych.

Dziewięć spośród wyekscerpowanych form osobliwych ma odpowiedniki rodzajowe we wszystkich trzech językach pozostających na Litwie od wieków w bliskim kontakcie – biał., ros. i lit.: *cień*, *działek*, *karm*, *krama*, *lira*, *recept*, *serpentyn*, *szufel*, *telegrama*.

Ponadto tylko w lit. notuje się formy rodzajowe zgodne z następującymi postaciami osobliwymi: *grosiwa*, *lok*, *ramień* i *rygora*.

Wahania w kategorii rodzaju w polszczyźnie „litewskiej” poświadczają też: z XIX w. – KarKolP153, SawPan 70 i KarOPM 226-227, z dwudziestolecia międzywojennego – PolKow 44-45, MędRP 233-235, MędMarK103, MędMarPJ 72 i PizB 12, z II

⁴⁵ W haśle *gros* (LLKŽ).

⁴⁶ W DLKŽ: *bertuvė* ‘ts.’ (r.ż.).

⁴⁷ W języku litewskim w r.m. występuje również *pãšaras* ‘karm’. Wydaje się jednak mało prawdopodobne, aby asocjacja z tym rzeczownikiem wpłynęła na utrzymanie się r.m., ponieważ wśród Polaków litewskich rozpowszechniony jest inny lituanizm leksykalny *poszor*. Prawdopodobnie starsza postać gwarowa *karm* okazała się lepsza niż lokalna nazwa *poszor*.

⁴⁸ Por. w ZielPM 96-97 liczne przykłady takich zmian ze współczesnej polszczyzny kowieńskiej. A. Zielińska wskazuje przede wszystkim na podłoże fonologiczne, ale wspomina też o „uproszczeniu polskiego systemu rodzajowego pod wpływem dwurodzajowego systemu litewskiego”.

połowy XX w. – MarP 49, AdCzekP 51, SawT 75, ZielE 258, ZielPM 96-97, KarJPK 133, 135, 164, 259, 260, 318, 367, 443, 448, 452, 455, 509, 511, 522, 524, KarOS 150-151 (por. też zapisy z mowy Litwinów puńskich w KasJ 181-182 i KolWZ 109-114 oraz z gwar sejneńskich w GołW 189 i ZdWLW 241). W źródłach tych zarejestrowano następujące formy osobliwe potwierdzone także w ChR: *recept* (SawPan 70), *krama* (PolKow 44, KarJPK 259, 260, 318, 367, 443, 448, 452, 455, 509, 511, 522, 524), *szufelek* (KarJPK 135⁴⁹), *sutka* (KarJPK 164), *telegrama* (KasJ 182⁵⁰). W „Kurierze Wileńskim” (dalej KW) zmiany rodzaju odzwierciedliły się słabiej, napotkano w nim zaledwie 5 form osobliwych (JoRCP). Żadna z tych postaci nie wystąpiła w ChR (ale w polszczyźnie „wileńskiej”, zarówno wcześniej, jak i później zjawisko to było powszechne, zob. odpowiednie – wskazane wyżej – partie w KurzW, MędJP-II i MędJP-III). Przykłady wahań kategorii rodzaju notowano również w prasie na Białorusi radzieckiej, w tym 3 przykłady znane z ChR: *śluza*, *krama*, *karm* – GreJPB 125-127. W powojennej polszczyźnie północnokresowej przykłady takie wystąpiły wyjątkowo licznie. Obserwowano je zwłaszcza w „Kobiecie Radzieckiej”, miesięczniku tłumaczonym z lit. Redaktorzy używali czterech form poświadczonych wcześniej w ChR: *cień*, *karm*, *sutka*, *szufel* (zob. MędJP-III 115-124).

Zmiany liczby gramatycznej

1. Liczba pojedyncza jako odpowiednik ogpol. mnogiej

- **ferja**: [Tytuł] *Ferja sejmowa* – 25/22/3; **grabel**: *obornik czepia się grabla* – 34/38/IX (2 razy), 33/35/VIII; **grabelek**: *zgrabia małym grabelkiem* – 36/12/6 i 33/33/7;

2. Liczba mnoga jako odpowiednik ogpol. pojedynczej

- **sionki**: *W sionkach chaty zamknięty jest prosiak* – 39/32/11;

3. Rzeczowniki zbiorowe w lp. jako odpowiedniki ogpol. form lm.

- **kosmetyka**: *Towary włókiennicze, skórzane, kosmetyka* – 29/33/8, 30/45/5, 38/4/12; **ryba**: *idąc rano na połów ryby, widzieli, że potwór powstał* – 25/4/7; *towarzystwo będzie zakupywało u miejscowych rybaków rybę* – 34/28/10; **ubranie**: *Złodzieje okradli plebanję doszczętnie, wynosząc ubranie, poduszki* – 29/29/5;

W materiale ChR archaizmem jest tylko postać *ferja* (SL: *ferya*; SW: *ferja* jako *mało* używ.; SO: tylko w lm.).

Wpływem biał. lub ros. można uzasadnić wystąpienie formy kolektywnej *ryba* (*рыба*) oraz postaci *sionki* (*сеныцы* – PSPB, *сени* – TSRJa). Natomiast postać *ko-*

⁴⁹ M. Kasner rejestruje femininum *telegrama* jako formę, która mogła pojawić się pod wpływem lit. bądź ros.

⁵⁰ Również w samej gwarze puńskiej dochodzi do wahań rodzaju pod wpływem różnic między gwarą a litewskim językiem literackim, por. lit. gw. *telegrāmas* (r.m.) i lit. liter. *telegrama* (r.ż.).

smetyka ma oparcie w trzech systemach: biał., ros. i lit., por. odpowiednio: *касметыка* (TSBLM), *косметика* (TSRJa), *kosmetika* (DLKŽ).

Forma r.m. *grabel* (oraz zdr. *grabelek*) to postać regionalna, poświadczona w SW (*gw.*), dziś jeszcze notowana na Kowieńszczyźnie (KarJPK 138). Trudno jednak podać źródło tej zmiany⁵¹.

W ChR mamy większość osobliwych postaci w lp. (zaledwie jedno wystąpienie w lm.). Zmiany liczby gramatycznej odzwierciedliły się słabo, tymczasem są one – zwłaszcza swoiste formy pluralne, np. *grady*, *grochy*, *jęczmienie* – uważane za charakterystyczne dla polszczyzny „litewskiej”⁵², por. przykłady z XIX w. w KarOPM 227, z I połowy XX w. – w PolKow 45, z II jego połowy – w MarP 49, KarOS 151 i – z dzisiejszych gwar kowieńskich – w KarJPK 138 (por. też zapisy z mowy Litwinów puńskich w KasJ 182 i KolWZ 114 oraz z gwar sejneńskich w ZdWLW 234 i 241). Spośród form poświadczonych w ChR notowano w tych źródłach postać *grabel* (zob. KarOPM 241, KarJPK 138, ZdWLW 234, por. też: MaryGZP 109) oraz *sionki* (ZielPM 145, KarJPK 71, KarOS 150 <*sieńki*>). W KW obserwowano znacznie silniejsze natężenie zmian. Były wśród nich tylko 2 postaci poświadczone w ChR: *ryba* i *ubranie* (JoRCP). Obie te postaci oraz forma *kosmetyka* i *sionki* występują też w polszczyźnie powojennej (zob. MędJP-II 65 i MędJP-III 124-130), w której zjawisko zmiany liczby odzwierciedliło się bardzo wyraziście.

W artykule przedstawiono 21 przykładów zmiany kategorii rodzaju oraz 7 dotyczących zmiany liczby gramatycznej.

Spośród wszystkich wyekscerpowanych swoistych postaci rodzajowych aż 42% ma odpowiedniki rodzajowe we wszystkich trzech językach pozostających na Litwie od wieków w bliskim kontakcie – białoruskim, rosyjskim i litewskim (m. in. *cień*, *lira*, *telegrama*), a 52% – w rosyjskim i białoruskim (m.in. *działek*, *lira*, *serpentyń*, *szufel*).

Zmiany kategorii rodzaju są cechą charakterystyczną polszczyzny kowieńskiej. Notowano liczne poświadczenia w innych źródłach „litewskich” (są wśród nich również osobliwe postaci wyekscerpowane z „Chaty Rodzinnej”; np. *recept*, *kartofla*, *sutka*).

Przesunięcia w kategorii liczby odzwierciedliły się mniej wyraziście w badanym tygodniku. Również i one mogły pojawić się pod wpływem obcych systemów językowych (np., biał. i ros. – *ryba*, *sionki* oraz biał., ros. i lit. – *kosmetyka*).

⁵¹ Postaci *grabel*, *grabelek* w okresie międzywojennym rejestruje też TurOP 67 (wśród form powstałych pod wpływem biał.).

⁵² Por. też znaczny udział lituanizmów (25%) wśród wszystkich form występujących w osobliwej liczbie gramatycznej w wydawnictwach polskojęzycznych publikowanych na radzieckiej Litwie (MarAPN 201-202).

Wahania rodzajowe oraz zmiany kategorii liczby występowały również w wydawanym równoległe „Kurierze Wileńskim” (frekwencja zmian rodzaju była w tym źródle mniejsza niż w „Chacie Rodzinnej”). Przedstawione zjawiska notuje się do dziś na Kresach północno-wschodnich, zwłaszcza w prasie powojennej występujące wyjątkowo licznie.

Wykaz źródeł

CHR „Chata Rodzinna” (1922-1940)

Wykaz skrótów słowników

- DLKŽ St. Keinys (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius 1993.
 LLKŽ V. Vaitkevičiūtė, *Lenkų-lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius 1994.
 MSGP J. Wronicz (red.), *Mały słownik gwar polskich*, Kraków 2010.
 PSPB A. Obrębska-Jabłońska, M. Biryła (red.), *Podręczny słownik polsko-białoruski*, Warszawa 1962.
 SO S. Szober, *Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku*, Warszawa 1937.
 SW J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. 1-8, Warszawa 1900-1927.
 SWil A. Zdanowicz i in., *Słownik języka polskiego*, t. 1-2, Wilno 1861.
 TSBLM M. P. Суднік, М. Н. Крыўко (ред.), *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, Мінск 1996.
 TSRJa Д. Н. Ушаков (ред.), *Толковый словарь русского языка*, т. 1-4, Москва 1935-1940.

Wykaz skrótów bibliograficznych

- AdCzekP I. Adomavičiūtė, V. Čekmonas, *Polskojęzyczna wysepka pod Onikszami, której dziś już nie ma (z historii języka polskiego na Litwie rdzennej)*, [w:] J. Rieger (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, t. IX, Warszawa 1999, s. 33-55.
 GołW A. Gołabek, *Wpływy litewskie w polskich gwarach sejneńskich*, „Acta Baltico-Slavica” XVIII, 1987, s. 181-191.
 GreJPB I. Grek-Pabisowa, M. Ostrówka, B. Biesiadowska-Magdziarz, *Język polski na Białorusi radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana*, Warszawa 2008.
 JoRCP J. Joachimiak, *Regionalne cechy północnokresowe w „Kurierze Wileńskim” (1924-1939)* (maszynopis rozprawy doktorskiej).
 KarKolP H. Karaś, N. Kolis, *Polszczyzna dziewiętnastowiecznej gramatyki języka żmudzkiego Józefa Czudy*, [w:] W. Kupiszewski (red.), *Studia z historii języka polskiego*, Warszawa 1994, s. 135-161.

- KarJPK H. Karaś, *Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia, sytuacja socjolingwistyczna, cechy językowe, teksty*, Warszawa – Wilno 2001.
- KarOPM H.. Karaś, *O polszczyźnie anonimowej gramatyki języka litewskiego z I połowy XIX wieku (przez X.K.D.P.)*, „Prace Filologiczne” XLV, 2000, s. 225-244.
- KarOS H. Karaś, *O specyficie polszczyzny kowieńskiej (w porównaniu z odmianą smołwieńsko-wileńską)*, J. Rieger (red.), *Studia...*, t. X, Warszawa 2001, s. 137-160.
- KasJ M. Kasner, *Język polski w ustach Litwinki z Puńska*, „Język Polski” LXXII, 1992, s. 178-186.
- KolWZ N. Kolis, *Wybrane zagadnienia z fleksji polszczyzny Litwinów puńskich*, [w:] J. Rieger, W. Werenicz (red.), *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VI, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1991, s. 107-129.
- KurzW Z. Kurzowa Z., *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa 1993.
- MarAPN M. Marszałek, *Ajery, pośladek i nuda. O kategorii liczby w polszczyźnie północnokresowej*, [w:] Ł. Szewczyk, M. Czachorowska (red.), *Język polski w rozwoju*, Bydgoszcz 2000, s. 191-205.
- MarP M. Marszałek, *Polszczyzna północnokresowa odzwierciedlona w podręcznikach do nauki języka litewskiego*, „Acta Baltico-Slavica” XXVI, 2001-2002, s. 47-65.
- MaryGZP I. Maryniakowa, I. Grek-Pabisowa, A. Zielińska, *Polskie teksty gwarowe z obszarów dawnych kresów północno-wschodnich*, Warszawa 1996.
- MędJP-II J. Mędelska, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. 2. *Lata 1945-1959*, Bydgoszcz 2000.
- MędJP-III J. Mędelska, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*, t. 3. *Lata 1960-1979, cz. 2, Słownictwo, wyrazy*, Bydgoszcz 2004.
- MędNR J. Mędelska, *Nowe, radzieckie realia odzwierciedlone w moskiewskim słowniku rosyjsko-polskim, wydany w latach 30. ubiegłego wieku*, [w:] E. Laskowska, I. Benenowska, M. Jaracz (red.), *Język, społeczeństwo, wartości*, Bydgoszcz 2008, s. 275-285.
- MędRP J. Mędelska, *Regionalizmy północnokresowe z zakresu słowotwórstwa i fleksji imiennej, odzwierciedlone w „Opowiadaniu z czasów wojny (1919-1923) Balysa Astikasa*, „Lingusitica Bidgostiana” IV, Bydgoszcz 2007, s. 231-246.
- MędMarK J. Mędelska, M. Marszałek, *Kowieńskie Nowe czytanki: nowe państwo, nowa ideologia, nowy język*, „Przegląd Polonijny” XXVIII, 2002, z. 1 (103), s. 100-112.
- MędMarPJ J. Mędelska, M. Marszałek M., *Pokłosie językowego kowieńskiego konkursu na nowelę*, „Acta Baltico-Slavica” XXVI, 2001/2002, s. 67-84.
- PizB T. Pizło, *Błędy językowe polskiej młodzieży litewskiej*, „Poradnik Językowy” 1936/37, nr 1, s. 12-18.
- PolKow J. Mędelska, M. Marszałek, *O polszczyźnie kowieńskiej utrwalonej w słownikach przekładowych z międzywojennej Republiki Litewskiej*, „Zeszyty

- Naukowe WSP w Bydgoszczy”, *Studia Filologiczne* 45, *Filologia Rosyjska* 17, Bydgoszcz 1999, s. 37-66.
- SawPan Z. Sawaniewska-Mochowa, „*Pan Mateusz*”, czyli jak mówiono po polsku na Żmudzi, [w:] J. Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. Tom 1. *Studia i materiały*, Warszawa 1996, s. 67-70.
- SawT Z. Sawaniewska-Mochowa, *Teksty gwarowe z Kowieńszczyzny z komentarzem językowym*, [w:] J. Rieger (red.), *Język...*, s. 71-77.
- SmoP B. Smolińska, *Polszczyzna północnokresowa z przełomu XVII i XVIII w. Na podstawie rękopisów Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego i Antoniego Kazimierza Sapielhy*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1983.
- SokG U. Sokółska, *Głos w sprawie XVII-wiecznej polszczyzny północnokresowej*, [w:] E. Feliksiak, B. Nowowiejski (red.), *Wilno i Kresy Północno-Wschodnie. Materiały II Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 14-17 IX 1994 r. w czterech tomach*. T. III. *Polszczyzna kresowa*, Białystok 1996, s. 93-124.
- ZdWLW T. Zdanczewicz, *Wpływy litewskie i wschodnio-słowiańskie w polskich gwaraach pod Sejnami*, „*Acta Baltico-Slavica*” I, 1964, s. 227-246.
- Ziele A. Zielińska, *Elementy języka litewskiego w polszczyźnie kowieńskiej*, „*Acta Baltico-Slavica*” XXIV, 1999, s. 253-26.
- ZielPM A. Zielińska, *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*, Warszawa 2002.

Bibliografia

- I. Adomavičiūtė, V. Čekmonas, *Polskojęzyczna wysepka pod Onikszdami, której dziś już nie ma (z historii języka polskiego na Litwie rdzennej)*, J. Rieger (red.), *Studia...*, t. IX, Warszawa 1999, s. 33-55.
- I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. II, *Fleksja*, Katowice 1992.
- T. Bronicka, *Regionalizmy północnokresowe żywe w dwudziestoleciu międzywojennym (Na podstawie Słownika ortoepicznego Stanisława Szobera)*, „*Poradnik Językowy*” 1997, nr 2, s. 33-47.
- T. Bronicka, *Północnokresowe cechy fonetyczne w polskojęzycznej kowieńskiej prasie międzywojennej*, [w:] E. Fryska, J. Mędelska (red.), *Kilka rozpraw filologicznych*, Bydgoszcz 1997, s. 7-25.
- M. Brzezina, *Wariancja rodzaju gramatycznego rzeczowników nieżywoytnych w potocznej polszczyźnie*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982.
- M. Brzezina, *Twardotematowe femina gwarowe typu ta łodyg, ta łeb*, „*Język Polski*” LVII, 1977, s. 347-357.
- M. Brzezina, *Południowopolskie neutra typu dzwonko, rano*, „*Język Polski*” LX, 1980, s. 138-149
- T. Graczykowska, *Nazwy zawodów i funkcji w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna”*, „*Poradnik Językowy*” 1998, nr 7, s. 34-43.
- T. Graczykowska, *Zmiany w polszczyźnie kowieńskiego tygodnika „Chata Rodzinna”: rocznik 1924 a 1939*, [w:] J. Porayski-Pomsta (red.), *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie*.

- Materiały sympozjum „Socjo- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji językowej w Wilnie i na Wileńszczyźnie”*. Warszawa 16-18 października 1997 roku, Warszawa 1999, s. 175-186.
- T. Graczykowska, *O regionalizmach leksykalnych w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna”*, „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia Filologiczne 45. Filologia Rosyjska 19”, Bydgoszcz 1999, s. 5-20.
- T. Graczykowska, *Lituanizmy leksykalne w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna”*, J. Rieger (red.), *Język...*, Tom 2. *Studia i materiały*, Warszawa 1999, s. 377-384.
- T. Graczykowska, *Terminologia urzędnicza w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna” (1922-1940)*, „Poradnik Językowy” 2005, nr 10, s. 56-69.
- T. Graczykowska, *Słownictwo kowieńskie dotyczące przygotowywania pokarmów (na materiale tygodnika „Chata Rodzinna” z lat 1922-1940)*, „Acta Baltico-Slavica” XXIX, 2005, s. 125-137.
- T. Graczykowska, *Terminologia polityczna w polszczyźnie kowieńskiego tygodnika „Chata Rodzinna” z lat 1922-1940*, „Linguistica Bidgostiana” III, Bydgoszcz 2006, s. 76-85.
- T. Graczykowska, *Rusycyzmy leksykalne w kowieńskim tygodniku „Chata Rodzinna” (1922-1940)*, „Poradnik Językowy” 2013, nr 3, s. 53-63.
- M. Jackiewicz M., *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919-1940*, Olsztyn 1997.
- H. Karaś (red.), *Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia. Sytuacja socjolingwistyczna. Cechy językowe. Teksty*, Warszawa 2001, s. 33.
- M. Kucąła, *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*, Wrocław 1978.
- Z. Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa – Kraków 1993.
- Z. Kurzowa, *Język filomatów i filaretów. Przyczynek do dziejów języka polskiego XIX wieku. Słotwórstwo i słownictwo*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963.
- M. Marszałek, *Odzwierciedlenie północnokresowych cech fonetycznych w Słowniczku litewsko-polskim K. Tamutisa (r. 1940)*, „Język Polski” LXXIX, 1999, s. 276-282.
- M. Marszałek, J. Mędelska, *Szkic Jana Jakubowskiego o polszczyźnie kowieńskiej nie zaginął!*, „Język Polski” LXXXII, 2003, s. 241-247.
- M. Marszałek, J. Mędelska, *O polszczyźnie kowieńskiej utrwalonej w słownikach przekładowych z międzywojennej Republiki Litewskiej*, „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia Filologiczne 45. Filologia Rosyjska 19”, Bydgoszcz 1999, s. 37-66.
- M. Marszałek, J. Mędelska, *Osobliwości fonetyczne w polskich podręcznikach wydawanych w międzywojennej Republice Litewskiej*, „Acta Baltico-Slavica” XXIV, 1999, s. 117-125.
- J. Mędelska, *Wymowa kowieńska w zwierniadle słownikowym (na podstawie Słownika litewsko-polsko-rosyjskiego z 1922 r.)*, „Poradnik Językowy” 1997, nr 7, s. 27-39.
- J. Mędelska, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*. T. II. *Lata 1945-1959*, Bydgoszcz 2000.
- J. Mędelska, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*. T. III. *Lata 1960-1979*, cz. 1. *Fonetyka, słotwórstwo, fleksja, składnia*, Bydgoszcz 2001.
- J. Mędelska, *Dyferencjalne regionalizmy północnokresowe z zakresu fonetyki odzwierciedlone w „Opowiadaniu z czasów wojny” (1919-1923)*, *Linguistica Bidgostiana* III, Bydgoszcz 2006, s. 140-161.

- J. Mędeńska, M. Marszałek, *Z badań nad stanem kulturalnej polszczyzny kowieńskiej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Język Polski” LXXXI, 2001, nr 4, 259-266.
- J. Mędeńska, M. Marszałek, *Pokłosie językowe kowieńskiego konkursu na nowelę*, „Acta Baltico-Slavica” XXVI, 2001/2002, s. 67-84.
- J. Mędeńska, M. Marszałek, *Kowieńskie „Nowe czytanki”. Nowe państwo, nowa ideologia, nowy język*, „Przegląd Polonijny” XXVIII, 2002, z. 1 (103), s. 99-112.
- J. Mędeńska, M. Marszałek, *Porady językowe kowieńskiego „Dnia Polskiego”*, „Poradnik Językowy” 2002, nr 8, s. 6-15.
- J. Mędeńska, M. Marszałek, *Badać – nie badać?... Polszczyzna wydawnictw kowieńskich w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] Ł. Szewczyk, M. Czachorowska (red.), *Język...*, s. 111-121.
- J. Mędeńska, M. Marszałek, *Za murem. Polszczyzna wydawnictw publikowanych w Republice Litewskiej w latach 1919-1940 (na tle ogólnopolskim i północnokresowym)*, t. 1. *Fonetyka, grafia*, Bydgoszcz 2005.
- K. Nitsch, B. Kretowicz: *O czym szumi Dewajtis... Opowieść litewska*. Warszawa, „Rój”, 1929. Str. 217, „Język Polski” XIV, 1929, nr 6, s. 181-187.
- T. Pizło, *Błędy językowe polskiej młodzieży litewskiej*, „Poradnik Językowy” 1936/37, nr 1, s. 12-18.
- Z. Sawaniewska-Mochowa, *Językowy obraz ziemian Litwy Kowieńskiej (na podstawie tekstów mówionych i zapisanych)*, [w:] E. Dziegiel, K. Czarnecka, D. A. Kowalska (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 5. *Polskie dziedzictwo językowe dawnych Kresów*, Warszawa 2012, s. 289-299.
- Z. Sawaniewska-Mochowa, A. Zielińska, *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginąca część kultury europejskiej*, Warszawa 2007.
- H. Szwejkowska, *Imięstów przeszły czynny na -szy*, „Język Polski” XIV, 1929, s. 71-75.
- H. Szwejkowska, *Właściwości składniowe dopełniacza przy imiestwie biernym w polszczyźnie litewskiej*, „Język Polski” XIV, 1929, s. 133-136.
- H. Szwejkowska, *O pomieszeniu rodzaju w czasie przeszłym u litewskich Polaków*, „Język Polski” XIX, 1934, s. 183-184.
- H. Turska, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, [w:] J. Rieger, W. Werenicz (red.), *Studia...*, t. 1, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982.
- W. Wielhorski, *Litwa etnograficzna. Przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych*, Wilno 1928.
- A. Zielińska, *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*, Warszawa 2002.

SUMMARY

The grammar gender and number changes in Kaunas weekly „Chata Rodzinna” in 1922-1940

The language of analysed weekly „Chata Rodzinna”, published in Kaunas in 1922-1940, in spite of aditorial revision, contains some distinctive features in the field of inflexion. Only the grammar gender and number changes has been matter of analysys in this article.

It has been fund that grammatical peculiarities of grammar gender and number used in „Chata Rodzinna” are, in fact, characteristic regional qualities, seen in the language of Northern borderland both in the past and now. Analysis shows that deviations from the general Polish are not numerous (only 28 items). Most of the regional features are arisen under the influence of foreign language systems (Belarussian, Russian and especially Lithuanian).